

ЕЗИК И РИТУАЛ ВЪВ ФИЛОСОФИЯТА НА ПОРФИРИЙ

Борис Новаков

(СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „История на философията“, докторант)

Abstract: Language and ritual in the philosophy of Porphyry (Boris Novakov). This article attempts to show the important place of two key concepts – that of ritual and that of language in the philosophy of the Neoplatonist Porphyry. The text examines two of his most famous letters – Letter to Marcella and Letter to the Egyptian Anebo. Through the similarities and the differences between them, we aim to show how philosophy plays two key roles in Neoplatonism – the logical and analytical, as well as the practical, mystical role of ethical framework for a good life. Through the lens of both, we can hope to build a systematic view of the late platonic notions about the role and place of philosophy.

Keywords: *Porphyry, Neoplatonism, language, ritual, mystical experiences, rational thought*

Порфирий и реценцията на Платон

В диалога „Федър“, разсъждавайки за красотата, Платоновият Сократ изразява странна теза: отвъд рационалното познание има и други пътища за постигане на истината: пътищата на свещената лудост.¹ Утвърдено в рамките на диалога изглежда мястото на религиозното и мистичното познание. Разговорът в текста се води и на странно място – светилището на нимфите близо до Атина, свързвано често с Елевзински мистерии. Кое е в рязък контраст с топоси на другите диалози на Платон: площадите и домовете на града. В края на диалога, за благодарност, Сократ отдава почит с кратка молитва на нимфите редом с Пан².

Това може би изглежда твърде необичайно на познаващия традиционния облик на философията на Платон. Но разгледана в контекста на нейната школа-наследница – неоплатонизма, подобна теза не само не следва да ни изненада, а напротив – може да

¹ Федър, 279a

² Федър, 294c

бъде ключ към правилното разбиране на съществена част от платоническия светоглед, разглеждан през призмата на неговото многообразно наследство. В този текст ще се занимаем с мястото на мистичните и ритуални практики, както и отношението им към рационалното познание в рамките на философията на неоплатоника Порфирий, през призмата на която можем да придобием важни представи за късния платонизъм.

Животът на Порфирий

Роден в град Тур (днешен Ливан), около 230 година³, с рождено име Малх, Порфирий започва своя жизнен път в крайно динамичната културна сфера на третото столетие след Христа. Време, в което съществува множество интелектуални модели, предлагащи крайно многообразие от светогледи. Образованието на Порфирий е свидетелство именно за това: философската си школовка той получава в два от най-големи центъра на късноантичния свят – Атина, под ръководството на ретора Лонгин, и Рим, където става ученик на Плотин. Времето в академията става решаващо за неговото интелектуално развитие: там той става част от повторното основаване на платонизма, под зоркия поглед на Плотин⁴. В неговата школа той ще прекара съществена част от живота си и ще създаде някои от най-важните си съчинения. Освен чисто философските си текстове, той създава голям брой от коментари, критики и редакции. На него дължим например подредбата и структурата на Енеадите, както и сведенията, които имаме за живота на учителя му – Плотин. Редом с другите си постижения, оставя множество писма и трактати, които разширяват сериозно полето на философската традиция⁵, допълвайки още младия неоплатонически възглед за света. Коментарът му върху „Категории“ на Аристотел, наречен Въведение (Εἰσαγωγή⁶), инкорпорира Аристотеловата логика в системата на платонизма и става основно въведение към средновековната логика, в превод от Боеций. След смъртта на Плотин, Порфирий остава една от водещите фигури в неоплатоническите кръгове до смъртта си.

³ По сведенията на биографията му от Евнапий; Eunapius. *Complete Works of Eunapius*. (Delphi Classics, 2022).

⁴ Eunapius. *Complete Works of Eunapius*. (Delphi Classics, 2022), 19-20 с.

⁵ Алексей Лосев, *История античной эстетики*. Т. 7. (Фолио, 2000), 24 с.

⁶ Гръцките цитати следват посоченото билингвистично издание на събираните съчинения на Порфирий

Писмата до Анебон и Марцела

Относително добре изследвани са големите идеи на неоплатоническата мисъл: единното битие и неговите три ипостаси, превъзходството на душата над тялото и над телесната вселена, както и учението за идеите, са познати отправни точки към изследването на късния платонизъм. От друга страна, дейността на неоплатоническите школи е безкрайно богата отвъд тези теми. Достатъчно е да разгледаме спектъра на текстовете на Порфирий, които обхващат всякакви теми: от херменевтически прочити на Омир и Хезиод, през метафизически и етически трактати, редом с логически съчинения. Опитвайки се да поддържаме този широк взор към неоплатоническото, тук ще предложим поглед към един друг възможен курс на изследване: езика и ритуала като първооснования на етическа и метафизическа житейска система на неоплатонизма. Като ще направим това през две писма на Порфирий, в които той излага вижданията си за мястото и целта на философията. Така е възможно да проследим как двете понятия, изглеждащи първоначално периферни за неоплатоническата мисъл, могат да ни предложат важна отправна точка за реконструкция на философската система на Порфирий.

Писмото до Анебон и въпросът за същността на боговете

Може би първоначално странно изглежда да поставяме името на Порфирий редом с полето на ритуалното, доколкото в известното си писмото до египтянина Анебон⁷, което по-късно ще стане основа за дебата вероятно с ученика му Ямвлих, се отправя сериозна критика към религиозното познание. В него Порфирий поставя огромна част от ритуалните и магически практики под съмнение. Писмото, представящо хипотетичния диалог между философа и жреца, между египтянина и гръка, ни изправя пред дискурс върху отношението разум – мистика. Текстът започва с няколко ключови въпроса: каква е същността на боговете, които биват призовавани в магическите практики, каква е същността и ролята на гадателството и какво е отношението на душата към него.⁸ Философът размишлява над въпросите през противопоставянето на египетския ритуал с гръцката философска рационалност, като представя своеобразна критика на вътрешно непримиримите противоречия между

⁷ Porphyry of Tyre. *Letter to the Egyptian Anebo*, Translated by: Thomas Taylor, 325p.

⁸ *Ibidem*, 327p.

философската традиция на неоплатонизма и множество от езотеричните практики, които намират място редом с него. Това начинание вероятно печели на Порфирий славата на философ, който не пази езотерични ученията си, а ги изразява ясно⁹. Египетската мистика в писмото бива осмислена като противовес на философското и в резултат на нейната логическа несъстоятелност, бива заклеямена.

Текстът започва с утвърждение: боговете съществуват. След това обаче, се представят редица от критици. Те са артикулирани като въпроси, на които събеседникът, явно защитник на гагателството и магията, следва да отговори. Как боговете биват призовавани, щом тяхната същност предхожда по битиен ред човешката, и как, следователно, те изобщо могат да бъдат подтиквани, чрез ритуали и заклинания, да извършат действия?¹⁰ Каква природа следва да имат демоните, че да могат да бъдат контролирани от човека, който по дефиниция стои по-долу в онтологичния ред? Задава се и въпросът за същността на прорицанията и възможността те да са преди всичко продукт на душата и нейните афекти. В своята цялост, тези питання изграждат схема, която показва противоречивостта на разглежданите възгледи от гледна точка на неоплатоническия светоглед. Не изглежда възможно боговете, бидейки част от неотичния свят, да влизат във взаимодействие с материалния, също невъзможна следва да бъде всяка способност на човека да им влияе по какъвто и да е начин, доколкото те заемат превъзхождаща позиция в космологичния йерархичен ред. Поради което никое жертвоприношение, никой магически ритуал, никое състояние на екстаз, породено от ритуална музика или опиянение, не може да бъде онтологически възможен начин да се достигне божественото.

От друга страна, в писмото виждаме и опит да се рационализират мистичните изживявания, като се сведат до дейност на душата. Тук откриваме психологизация на произхода и същността на мистичния, който пророците и жреците преживяват¹¹. На това място откриваме и прецизността на поддържаната теза: макар и даден вид изживявания да имат несъмнено божествен произход и характер, който спохожда човека, низхождайки от битийния ред, те не могат да бъдат породени и предизвикани чрез жертви и заклинания, доколкото подобно действие нарушава логиката на самото битие. Единственото значение, което молитвите и ритуалите могат да имат, се съдържа в случващото вътре в човека, а не отвъд него. Той не предизвика магическо

⁹ Пак според Евнапий

¹⁰ Porphyry of Tyre. *Letter to the Egyptian Anebo*, Translated by: Thomas Taylor, 340p.

¹¹ Ibidem, 339 p.

изместване на космическия ред, а устремява душата в посоката на чистота и ума. Затова не се отхвърля напълно смисъла на ритуалното, а само грубото суеверие.¹²

В края на писмо виждаме и остра критика, присъстваща в очевидните противоречия на самите ритуали. Докато жрецът следва да се въздържа от животинската храна, то той жертва животни на боговете. Докато телата на мъртвите представляват табу за свещениците, то именно принасянето на мъртви тела, било то и животински в жертва, представлява начин за призоваване на боговете.¹³ Като аргументът, отвъд чисто логически, изглежда е и етичен. Не следва морално оправдаемо да съществуват на едно място свещеното и профанното¹⁴, които заемат едно общо метафизическо пространство. Подобен тип аргументи намираме и в „За въздържанието“ на Порфирий, на изследването на което ще се спрем обаче другаде. Достатъчно е да отбележим, че в този текст е изразена позицията за необходимата връзка между логическата, етичната и метафизическата необходимост от храненето с растителна храна, защото само то позволява в цялост добрия живот.

Писмото завършва с отхвърляне на самата метафизика на египтяните, която е представена от Порфирий като материалистичен, груб поглед към света, непристоен за философски настроения. Тоталната критика на Порфирий изобличава една елементарна, грубо сетивна картина на света, която по-скоро е породена от суеверия, отколкото от каквито и да е философски състоятелни аргументи.

Имайки предвид всички тези съображения, можем да заключим няколко неща по отношение на езотериката и ритуалното според текста на писмото. Ритуалът не може да наруши метафизичния йерархия на света. Той не може да овласти индивида да контролира божествената или демоничната природа, доколкото тя има битийно преимущество. Заради това, целта на магическите практики – да нарушат природния ред на света – изглежда метафизически несъстоятелна и фундаментално непостижима. От друга страна, философията, разбрана в нейното езиково, логическо проявление, изглежда, е интелектуалният коректив, който да предпази душата на търсеция от празни усилия, които само разсейват от основната цел на живота – пречистването на душата и завръщането към единното. Всяко друго движение отдолу – нагоре¹⁵ отвъд интелектуалното въздигане, изглежда несъстоятелно.

¹² Алексей Лосев, *История античной эстетики. Т. 7*, (Фолно, 2000). 77 с.

¹³ Ibidem, 340 р.

¹⁴ Тук можем да отбележим интересен паралел с тезата на Фройд от „Тотем и Табу“

¹⁵ За неоплатоническия възглед на света йерархията на битието има строго вертикална структура

Писмото до Марцела и въпросът за философският живот

В противовес на горното, нека разгледаме още едно писмо – към Марцела. За разлика от полемичната форма на писмото до жреца, тук намираме един значително по-интимен текст. Писмото на съпруг до неговата съпруга, посветено не на логическа критика, а на напътствия за добър живот и спасение на душата. Тази етическа рамка ни предлага друг поглед към идеята за божествеността в неоплатоническата мисъл.

Писмото предлага допълнително разбиране на тезата за сложното отношение между ритуала и философията. В седемнадесетата до деветнадесета част намираме фрагмент¹⁶, който предлага ключ към решаването на привидното противоречие. На това място в писмото стои следната формулировка: на боговете не са нужни жертви, не са нужни празни ритуали. Боговете не страдат за нищо и от нищо не се нуждаят, но животът според принципа на справедливостта и доблестта, животът на ритуална чистота и мъдрост, дава на човека възможността да устреми поглед нагоре и да започне път по своето възкачване към божественото. Тук виждаме модел, подобен на този на Плотин, при който всяко човешко познание за ноетичния свят низхожда в душата от ума.¹⁷

Ритуално чистият живот дава път на душата да освободи себе си от нечистотата на плътта и да се устреми към небето. Следователно задача на философията е да подхранва и да изгражда една практически-религиозна¹⁸ система. В нейните рамки философски настроеният ум има основна задача да води ритуално чист живот, за да започне възвръщането към боговете и пътуването обратно към небето¹⁹. Съпругата, посветила се вече на философския живот, заслужава голямата любов на своя съпруг. Дори и вероятно причиняваща неразбирането на неговите съвременници, за които е чудно осиновяването на седемте деца на Марцела, тази любов има за свой източник стремежа към познанието, основа на всяко философско търсене, на което се възхищава неговия биограф Евнапий.

Добрият живот е захвърляне на страстите на душата, пречистване от суетата на света. Познанието на божествеността са добрите дела, които създават в душата специфичното състояние, което позволява трансцендиране на телесното.

¹⁶ Porphyry of Tyre. *Letter to Marcella*, Translated by: Thomas Taylor, 331 p.

¹⁷ Енеади, V. 3

¹⁸ Алексей Лосев, *История античной эстетики*. Т. 7, (Фолио, 2000), 30 с.

¹⁹ Porphyry of Tyre. *Letter to Marcella*, Translated by: Thomas Taylor, 336 p.

Подобно отношение намираме на много места у Порфирий. Коментирайки например мисълта „Познай себе си“, намираме следните съвети към философията: „бъди благоразумен“, „запази разумността“, ” Така, щом неотклонно се стремим да философваме, нека се постареем да познаем себе си – и срещата ни с правата философия ще се осъществи, когато от познанието за себе си възходим към съзрението на цялото²⁰. Такъв тип житейски напътствия предлагат една етизирана метафизика и дават схема за поведение на индивид, който иска да отгаде живота си на духовното. Порфирий, подобно верига на Хермес²¹, свързва човешкия свят с отправната му точка – божественото в душата му. Задача на философски настроения човек е да използва всички свои сили, за да постигне тази цел.

Език и ритуал: метафизика, логика и етика

Какво можем да заключим от тези две, първоначално противоречиви, свидетелства? Разбирането на Порфирий за ритуала е комплексно. Ритуалът не може да бъде сведен просто до магическа практика, която нарушава реда на битието – той не може да е пряк път за неправомерно възкачване на човека отвъд неговата природа. Жертвите, молитвите и заклинанията в този смисъл нямат сила, доколкото изглеждат метафизически несъстоятелни в един неоплатонически светоглед според Порфирий. От другата страна обаче, стои ритуално чистият живот, живян в хармония с принципите на разума и на чистотата на душата. Отказът от телесните наслади и страсти, устремяването на душата нагоре, предлага на човека възможност за приобщаване на непотъналата му душа²² към божествената природа на самото битие. Чрез логическата сила на философията и езика, човешкият разум може да усмири поривите на телесността и да живее живот, достоен за неговата безсмъртна душа.

Образът на неоплатоническия светец²³ ни представя късноантичния идеал за човека. Чрез ритуалния и аскетичен живот и посредством силите на разума, философът може да се устремим към главната си задача – завръщането на душата към единното. Цялото човешко съществуване следва да бъде подчинено на тази цел.

²⁰ Порфирий, „*За познай себе си*“, превод: Владимир Маринов, (Научен електронен архив на НБУ, 2011), 3 с.

²¹ Eunapius. *Complete Works of Eunapius*. (Delphi Classics, 2022), 21 p.

²² Както я нарича Плотин, Епн., IV, 8, 8

²³ Както го нарича Марк Едуардс

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Лосев, А.Ф. *История античной эстетики*. 7, I. Фолио, 2000.
- Плотин, Енеад, превод: Цочо Бояджиев. Изток-Запад, 2005.
- Порфирий, „За „Познай себе си“, превод: Владимир Маринов. Научен електронен архив на НБУ, 2011. <https://eprints.nbu.bg/id/eprint/862/>
- Allen, P., & Neil, B. *Greek and Latin letters in late antiquity : the Christianisation of a literary form*. Cambridge University Press, 2020.
- Edwards, M. J., Porphyry, & Marinus. *Neoplatonic saints : the lives of Plotinus and Proclus by their students*. Liverpool University Press, 2000.
- Hatlie, P. Redeeming Byzantine Epistolography. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 20(1), 213–248. <https://doi.org/10.1179/byz.1996.20.1.213>, 1996.
- Porphyry of Tyre. *Letter to the Egyptian Anebo*, translated by: Thomas Taylor in *Delphi Collected Works of Porphyry*. Delphi Classics. Delphi Publishing Ltd. 2023.
- Porphyry of Tyre. *Letter to Marcella*, translated by: Thomas Taylor in *Delphi Collected Works of Porphyry*. Delphi Classics. Delphi Publishing Ltd, 2023.
- Roma, & Majercik, R. *The chaldean oracles*. E.J. Brill, 1989.
- Wildberg, Christian, "Neoplatonism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/neoplatonism/>.